

O'ZBEK MILLIY KULOLCHILIGINING IJODIY AN'ANALARI TARIXI VA BUGUNGI KUNDAGI AXAMIYATI

Namangan davlat universiteti Pedagogika fakulteti

Tasviriy va Amaliy san'at kafedrasida o'qituvchisi

Temirova Muqaddas Ibragimjon qizi

[*muqaddas1407@gmail.com*](mailto:muqaddas1407@gmail.com)

Annotatsiya: Mamlakatimizda amaliy san'at va xalq hunarmanchiligini rivojlantirish va ularni kelajak avlodga yetkazish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 20.12.2017 sanasidagi №1003-sonli "O'zbekiston amaliy san'at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyini tashkil etish to'g'risida"gi qarorida amaliy san'ati va xalq hunarmandchiligida erishilgan yutuqlarimizni, yurtimizda shakllangan o'ziga xos maktablarni, boy madaniy merosimizni, urf-odat va an'analarimizni keng jamoatchilikka targ'ib qilish eng asosiysi kelajak avlodga yetkazish uchun xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kulolchilik, badiiy bo'yoqlar, kompozitsiya, ritm, simmetriya, atrof muhit, idrok, rang, kompozitsion mazmun, xalq amaliy san'ati kontrastlik qonuni.

Kirish: Amaliy san'at insoniyat ongli hayot kechirib kelayotgan davrdan bugungi kungacha hayotining ajralmas bir qismiga aylangan va yashash muhitining barcha tomonlarini shakllantirishda tobora ko'proq ahamiyat kasb etmoqda. Kulolchilikning qadimgi topilmalaridan to bugungi kundagi buyumlar dizayniga qadar har bir mahsulotning o'zining rivojlanishi, yaratilishini aks ettiruvchi, asosi bo'lgan maktablari mavjud. "Umumbashariy madaniyatning ajralmas qismi bo'lgan xalq amaliy san'ati dunyodagi har bir xalq hayotida, uning turmush tarzi va qadriyatlari rivojida alohida o'rin tutadi. Insoniyatning ongli hayotida hunarmandchilikning paydo bo'lishi – sivilizatsiya

sari tashlagan eng muhim tarixiy qadam, desak haqiqatni aytgan bo'lamiz".¹ Kulolchilik loydan mo'jizakor go'zallik yaratgan Sharqning eng qadimiy hamda navqiron san'atidir. Bu loy, saxovat, halollik, ezgulik timsolidir. Zero tuproq insonlarning barcha ehtiyojini o'z zimmasiga olgan farovonlik, to'kinlik, rizq-ro'z, go'zallikning oliy ko'rinishi san'atning zaminidir. O'zbek kulolchiligi uzoq tarixga, ajoyib an'analar, shakl, mazmun, ijodiy jarayon va o'ziga xos uslubga ega. Kulolchilik xunari loydan madaniy buyumlar jumlasidan piyola, kosa, tovoq, ko'za, lagan, xurmacha, tog'ora, xum, tandir, o'yinchoqlar, qurilish materiallari va boshqalar tayyorlanadigan soha bo'lib, u uzoq tarixga ega. Mahsus tuproqni o'ta qizdirganda toshsimon bo'lib pishishini, undan xar xil idishlar tayyorlashni odamlar juda qadimdan, aniqroq qilib aytganda neolit davrining boshlaridayoq tushunib yetganlar. Ular avval loydan idish-tovoqlar yasab, gulxonda qizdirib pishirganlar. Tuproq jahonning hamma yerlarida bo'lgani uchun kulolchilik keng tarqalgan bo'lib dastlab bu hunar bilan ayollar shug'ullanganlar. Kulolchilik charxi miloddan avvalgi uch ming yillikni boshlarida ixtiro qilingandan keyin kulolchilik bilan erkaklar shug'ullana boshlaganlar. Keyinchalik loydan yasalgan idish-tovoqlarni maxsus o'choq hamda xumdonlarda pishirganlar. VIII-XII asrlarda kulolchilik O'rta Osiyoda yaxshi rivojlangan. Buni Afrosiyobda va O'rta Osiyoning boshqa erlarida topilgan kulolchilikmisolida ko'rish mumkin. O'sha davrda O'rta Osiyo madaniyati tez sur'atlar bilan rivojlandi. Ko'pgina olim, yozuvchi va mutaffakkirlar, ya'ni Abu Ali Ibn Sino, Beruniy, Firdavsiy, Ro'dakiylar etishib chiqdi. Butun dunyoga mashxur bo'lgan me'morchilik yodgorliklari bunyod etildi. XIII asrda mo'g'ullar bosqinchiligi oqibatida Buxoro, Samarqand, Urganch, Mavr, Balx yong'in ostida qoldi. Oqibatda kulolchilik san'ati rivovojiga putur ketdi. XIV asrdan boshlab O'rta Osiyo hududida kulolchilik tez sur'atlar bilan rivojlandi. XIX asrga kelib kulolchilik mamlakatlari tashkil bo'la boshladi.

O'rta Osiyoda suvga bo'lgan ehtiyoj katta bo'lgani uchun sopol idishlarni yanada tezroq ishlab chiqarishga ehtiyoj sezildi. Asrlar osha ularning shakli va bezagi nafislasha

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning birinchi Xalqaro hunarmandchilik festivalining ochilish marosimidagi nutqi 14.09.2019 Qo'qon, president.uz saytidan olindi

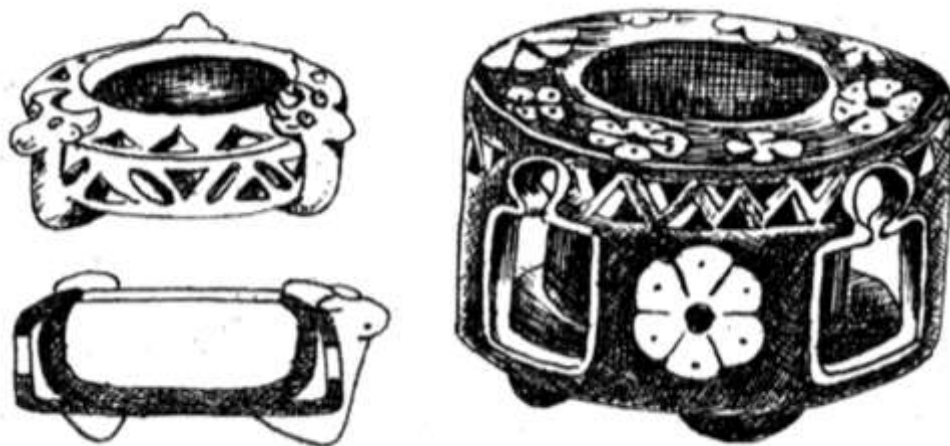
bordi. Ustalar turli-tuman kulolchilik buyumlarini yasashdan tashqari ularni yuksak did bilan bezay boshladilar. XIX asrda O'rta Osiyoda tojik va o'zbek xalqlari o'rtasida kulolchilik juda keng rivojlanib G'ijduvon, Panjikent, Samarqand, Shaxrisabz, Toshkent, Rishtonda kulolchilik markazlari paydo bo'ldi. Ma'lumki, 1997 yili O'zbekiston Badiiy Akadimiyasini tashkil etilishi Mustaqil O'zbekistonimizning Madaniy hayotida muhim voqea bo'lib, u mamlakatda badiiy ta'lim-tarbiyani rivojlantirishi, badiiy me'rosni o'rganish, san'at va madaniyatni zamonaviy kamolotini ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbek madaniy merosga, ayniqsa kulolchilik san'ati bo'yicha katta me'rosga egadirki, bu me'rosni o'rganish va ijodiy rivojlantirish bugungi kunda asosiy ta'limiy va tarbiyaviy vazifa bo'lib qolmoqda. Davr talabidan kelib chiqilgan xolda kulolchilik san'atini an'anaviy va noan'anaviy texnologiyasi va uslublarini rivojlantirishni alohida e'tiborga olinib unga shart-sharoitlar yaratib berilmoqda. Shularga ko'ra kulolchilik san'ati ustalari- rassomlari o'z ijodlarida an'anaviy uslublarni qayta tiklash bilan birga yangi talqindagi noan'anaviy uslublarda ijod qilishga ham kirishmoqdalar. 1991-2005 yillarda juda ko'plab rassomlar noan'anaviy kulolchilik san'ati asarlarini yaratdilar. 1996 yili Toshkentda noan'anaviy kulolchilik san'ati bo'yicha «Buyuk ipak yo'li XX asr yangi falsafa» mavzusida o'tkazilgan xalqaro simpozumi va uning yakunidagi ko'rgazmada Sharq bilan G'arb madaniyatini, aniqrog'i kulolchilik san'atini uchrashuvi bo'ldi. Bu ko'rgazmada O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Fransiya, Latviya va Shveytziya kabi mamlakatlarni zamonaviy, noan'anaviy asarlari bilan qatnashgan rassomlar ijodida ko'rindi-ki, bu asarlarda zamon san'ati, madaniyati yutuqlari va falsafiy dunyosi ifoda etilgan. Ko'rgazmada namoyish etilgan O'zbekistonlik kulol-rassomlardan N.Quziyeva, X.Mirzayeva, Sh.Muminova, S.Smol'yankov, X.Xudoyberdiyev, B.Gulov asarlari zamon ruhi bilan, yangi dunyoviy san'at falsafasini ifoda etilgani kuzatiladi. Samarqandlik kulol usta X. Xudoyberdiyevning «Saraton» kompozitsiyasida Osiyo yozining g'oyat kuchli harorati, qumliyo dashtliklar, o'lkamizning an'anaviy loy suvoqli uylari vositasida o'ta kuchli falsafiy mushohadaga boshlaydi. Toshkentlik kulol-rassom X.Mirzayevaning «Soat»

mavzusidagi badiiy-kompozitsiyasida esa odam zotiga g'oyat zarur bo'lgan vaqtning shiddatli va to'xtamas qadami. Ulkan qum soati mazmunida, ramziy holatda ifoda etiladi. Bu asar tomoshabinni mantiqiy fikrlashga chorlaydi. Bu ko'zga ko'rinmas bo'shliqni shamotning bir qismi vositasida anglab olishga imkon beradi. Shular qatorasiga N.Quziyevaning «Erkak va ayol», S.Smolyakovning «Zamin xotirasi», B.Gulovning «Chanqovuz», Sh.Mo'minovaning «Voha» kabi asarlari ham tomoshshabinni falsafiy fikr yuritishga undaydi. Bu asarlar o'zlarining hajmi, qurilishi, shakli, tuzilishi, rang tusi va kompozitsiyasidan qat'iy nazar rassom ular zamirada xalqimizning milliy ma'naviy dunyosini tarixiy-taraqqiyoti, urf-odatlarini, aqlu-zakovati va san'ati-madaniyatini ilmiy asosda, ijodiy muhitda, obrazli tasvirlarda ifoda etadi. Buxorolik kulol B.Gulomov «Chanqovuz» asarlari o'tmishda suv uchun qo'llanib kelingan ko'zani o'ziga xos tasviriy holatini yaratadi. Asarda ko'zani bosh qismini osmonga cho'zilgan holatidagi ikki qomati orasida musiqa asbobini o'sib chiqqan holati tasvirga olinadi. Rassom bu asarni yaratishda qochirimlarga boy xalq madaniy me'rosidan foydalanadi. Asardagi afsonaviy mahluqni ertaklar ruhidagi badiiy naqsh va shakl, tasvirlar bilan bezaydi. So'ngi yillarda amaliy san'atga bag'ishlab o'tkazilayotgan. «O'zbekiston hunarmandchiligi buyumlari» ko'rgazmalarida namoyish etilayotgan noan'anaviy kulolchilik buyumlari ham tobora ko'payib bormoqda. Ular orasida M.Mirkarimning «Laganlar», L.Kozlovaning «Bayram», «Shodlik», «Afsonadagi qiz» kabi asarlari ham yil fasllari, odamlarning dunyoqarashlari, afsonaviy motivlar asosida ifoda etilgan. Amaliy san'at ko'rgazmalarini kuzatar ekanmiz, ularda mamlakatimiz kulol ustalarini noan'anaviy uslublarda yaratilgan san'at asarlarida mavzularning rang-barangligi, asarning yaratilishi, materiallari, syujetlarini zamon talabiga mosligini ko'rish bilan ijodning yangi, noan'anaviy xarakterini anglab olasiz. Kulolchilik san'ati bo'yicha ijodkor maktablar: Rishton, G'ijdivon, G'urumsaroy, Xrazm, Samarqand kabi kulolchilik markazlari an'anaviy texnologik va uslublarni ham tobora takomillashtirib, yangidan-yangi, g'oyat kuchli badiiy mazmunga ega bo'lgan san'at asarlarini yaratoqdalar-ki, ular oldidan

tomoshabin keta olmay, undagi g'oyat nozik, nafis, bejirim bezak kompozitsiyalariga mahliyo bo'layotganini ko'rasiz.

G'ijduvon spool kulolchilik na'munalari

Afrosiyob spool siyohdonlari.

Buxoro arxeologik tadqiqodchilari A.Yakubovskiy, V.SHishkin va Ya.G'ulomov kabilar Buxoro shahrini tashkil topishi va uning san'ati-madaniyati tarixini aniqlashda katta ishlarni amalga oshirdilar. SHuningdek, arxeologlar xalq amaliy san'ati va uning kulolchilik sohasi xaqida ham bir qator yangi materiallar topdilar. Ular XV-XVI asrlardan Buxoro kulolchiligi juda yaxshi rivojlanganligini va bu davrda kulolchilik buyumlarini bezatilishida och qizil, sariq, oq va jigar ranglardan foydalanganligini ko'rsatadilar. XVI

asrning oxiri XVIII asrni boshlarida Buxoro sopol buyumlari biroz dag'allashdi. Bu davrda koshin juda kam ishlatildi². XIX-XX asrlarda Buxoro kulolchiligi yana noziklashdi, go'zallashdi. Bezaklar turli xil ranglarda berilib, ranglar jilosi ko'zga tashlanadigan bo'ldi. Hom-ashyo sifati ham, sopol ishlash texnologiyasi ham o'zgardi, takomillashdi. SHuningdek, Zarafshonning Xisor, Yangob, Urgut, SHahrisabz kabi shahar-qishloqlarida kulolchilik ancha yaxshi rivojlandi. Zarafshon kulollari sopol va keramika buyumlarini ishlab-chiqarishda yangidan-yangi texnologiyalarni qo'llashdi. Natijada, buyumlar g'oyat chiroyli, serhasham, jozibali, naqshinkor qilib ularni nafisligini ta'minladilar. Keyingi davrlarda ham Samarqand, Buxoro, SHahrisabz kulolchiligi o'z an'analarini va mavqeini saqlab qoldilar. Toshkent vohasida ham ancha qadimdan xalq amaliy bezak san'ati, jumladan, uning kulolchilik san'atini rivojlanganligini arxeolog-olimlar asoslab berdilar. Bu o'lkada joylangan shahar-qishloqlardan bundan 2000 yil avvalgi kulolchilik buyumlari topilgan. Arxeolog-olimlar: I.Veselovskiy, M.Maseon, Ya.G'ulomov, A.Asqarov, U.Islomov, R.Sulaymonov, V.Bulatova kabilar olib borgan izlanishlar natijasida Toshkent va uning qishloqlaridan 700 dan ortiq manzilgohlar topilib, ularning ko'pchiligidan kulolchilik buyumlari topilgan. Toshkent va uning qishloqlarida kulolchilik barcha asrlarda rivojlanib, takomillashib kelgan. Bu o'lkada «SHosh», «Iloq», «Binkot», «Tunqat», «Xarashket», «SHuturkent» «Nujkat», «Xudaykent», «Crinozkent», «Isfitob», kabi nomlarda atalgan shahar-qishloqlar bo'lib, ularda o'z davri talabidagi kulolchilik buyumlari ishlab chiqilgan. Bu shaharlarda o'rta asrlarda ham kulolchilik juda yaxshi rivoj topganligi asoslab beriladi. ² O'zbekistonning eng qadimiy, o'troqlashgan aholisi yashaydigan o'lkasi Surxon vohasi bo'lib, bu o'lkani B.Denike, M.Masson, A.Asqarov, V.Masson, L.Al'boum, G.Pugachenkova, U.Islomov, G.Parfenov kabi ko'plab arxeolog-olimlar tadqiq etganlar. Ular «Teshiktosh», «Mochay», «Ayritom», «Xolchayon», «Dalvarzin», «Bolaliktepa», «Fayoztepa», «Qoratepa», «Termez» kabi manzilgohlarni aniqlab, bu yerlardan tasviriy san'atning hamma turlariga oid ashyoviy materiallarni topganlar.

Ular orasida ko'plab sopol buyumlar borligini yozadilar. Surxonning «Sopollitepa» arxeologik manzilgohidan qal'a topib, bu qal'ada 20 ga yaqin sopol pishirish xumdonlarini aniqlagan. Bu xumdonlarning aksariyati ikki qavatli bo'lib, unda yapoloq-yassi buyumlar va uzun bo'yli-cho'ziq shakldagi sopol idishlar pishirilgan. Bu o'lkadan topilgan sopol buyumlar turli davrlarga oid bo'lib, ularning shakli, ishlanish uslublari ham turlicha bo'lganligi kuzatiladi. Bu topilmalar Surxon kulollarini tinimsiz ijod qilganligini va ular sopol buyumlarini qo'lda, qo'l charxida va oyoq charxida ishlab chiqarganliklarini to'la asoslaydi ³. O'rta asrlardagi Surxon arxeologik izlanishlari asosida Termez shahridan Termezshoxlar saroyi aniqlanib, undan 8,5 x 8,5 metrli hajmdagi suv hovuzi topiladi. Bu hovuz ham asosan sopol-keramik plitalardan va sopol quvurlardan ishlanganligi aniqlanadi. Bularning barchasi Surxon vohasida kulolchilik san'ati paydo bo'lganidan boshlab, asrlar osha rivojlanib, takomillashib kelganligini asoslab beradi. G'ijduvon buyumlarida uzluksiz-islimli naqshdan ko'proq foydalanadilar. Bu kompozitsiyalarda jiyda guli, bodom, no'xot mevasi, bodom bargidan ko'proq foydalanadilar. G'ijduvon bezaklarida rang uyg'unligiga alohida e'tibor beradilar. Xullas, Bugungi O'zbekiston kulolchiligi tobora takomillashib kelgan xolda o'zining yangidan-yangi keramika, fayansli, chinni birikmalarigacha rivojlanib, keng xalq ommasiga, me'morchilik-qurilishlarga, sanoatga va xalq xo'jaligining turli tarmoqlariga zaruriy buyumlarni eng arzon va eng mukammal xolatda yaratib bermoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umarov, X. (2023). THE ROLE OF THE TYPE OF APPLIED ART IN ARCHITECTURAL MONUMENTS (ON THE EXAMPLE OF THE HOJAAMIN GRAVE COMPLEX). *Евразийский журнал академических исследований*, 3(3), 182-187.
2. Шарипжонов, М., & Икромова, М. Д. (2018). TASVIRIY SAN'ATDA ANIMALIZM JANRI. *Научное знание современности*, (5), 94-96.
3. oglu Sharipjonov, M. S. OLIY PYEDAGOGIK TA'LIMDA TALABALARGA MUAMMOLI MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH TEXNOLOGIYALARI.
4. Temirova, M. (2023). THE ABILITY OF THE TEACHER TO APPLY THE TECHNOLOGIES OF INDIVIDUAL WORK WHEN TEACHING STUDENTS THE LESSONS OF SKILLFUL PAINTING. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(3), 177-181.
5. Темирова, М. И. (2022). ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО И ЕГО СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ СУЩНОСТЬ. *Innovation: The journal of Social Sciences and Researches*, 1(2).

1. Д.Нозилов. Ўрта Осиё дизайни тарихидан. Т. 1998 (60-61-бетлар).

6. Temirova Muqaddas, & Turg'unboyeva Maftunaxon. (2023). TASVIRIY SAN'AT FANLARINI MAKTABLARDA O'QITISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARI. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10337479>
7. Temirova Muqaddas, & Nazarov Murodjon. (2023). MAHOBATLI RANGTASVIR KOMPOZITSIYASINING ZAMONAVIY USLUBLARI, SHAKLLARINI TALABALARIGA O'QITISHDA YANGICHA YONDASHUV. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10322777>
8. Amanullaev, A. (2022). SPECIFIC FACTORS OF COMPREHENSIVE STUDY AND ANALYSIS OF THE HISTORY AND CULTURE OF THE UZBEK PEOPLE. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(02), 1-4.
9. Amanullaev, A. A. (2022). CURRENT ISSUES IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(03), 1-3.
10. Temirova, M. (2024). TASVIRIY SAN'AT ASARLARIDAN (CHIZMATASVIR YOKI RANGTASVIR) NUSXA KO 'CHIRISH. *Евразийский журнал академических исследований*, 4(2 Part 2), 30-34.
11. AKRAMOV, K. (2024). O 'ZBEKISTONDA SHAHAR MADANIYATI VA ESTETIKASINING MILLIY-MADANIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI. *News of UzMU journal*, 1(1.3), 65-68.
12. Акрамов, К. (2022). Afrosiab, Panjikent monuments interior solutions. *Общество и инновации*, 3(6/S), 62-66.
13. Pulatov, D., & Ubaydullaev, M. (2023). FORMATION OF NEW CREATIVE DIRECTIONS IN MODERN FINE ART OF UZBEKISTAN. *Solution of social problems in management and economy*, 2(2), 34-39.
14. Saymamutovich, P. D., & Akhmadjonovich, U. M. (2023). THE END OF THE 20TH CENTURY THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY UZBEKISTAN MAGNIFICENT SCULPTURE. *Open Access Repository*, 4(2), 102-107.
15. Убайдуллаев, М. А. (2022). КОМПОЗИЦИЯ АСОСЛАРИНИНГ ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИДА ҚУЛЛАНИЛИШИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 329-332.